

נערך ע"י השליח ומו"צ
הגה"ח ר' מרדכי פרקש שיחי'
בעלוויו וואשינגטאן

"שבעה תנאים לתוכחה מוצלחת"

(א. פרשיות 'אחרי-קדושים' כוללים כמות נפלאה (יותר משבעים!) של מצוות עשה ולא תעשה, נתרכז באחת מהן: מצות 'תוכחה', ובלשון הפסוק "הוכח תוכיח את עמיתך".

מאז ומעולם לא אהבו בני-אדם את התוכחות, כמו שכתוב: "שָׁנְאוּ בְשַׁעַר מוֹכִיחַ" (עמוס ה י), המוכחים נהגו לעמוד בקרבת שער העיר, שהיה מקום ריכוז של האוכלוסייה, הנביא מציין את העובדה שהעם לא רק שלא אהב את המוכיחים אלא אף שנא אותם. רוב רובם של בני האדם לא אוהבים לשמוע את מומיהם ואת נגיעיהם, ובפרט דברים שהם נכשלים ודשים בהם, כיון שזה מחייב אותם, מזהיר ומזכיר להם שסטו מן המסלול, מן הדרך הישר, לכן באופן טבעי שונאים את המוכיחים, כי נח יותר להיות בבחינת "אִישׁ הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה" (שופטים כא כה), וכתפיסה המתירנית 'חיה ותן לחיות'.. וכבר חז"ל מנו בדברים שיהיו בעקבתא דמשיחא "ואין תוכחת" (סוטה מט.).

בשיעורנו הפעם לא נדבר על קבלת התוכחה - אף שחז"ל המליצו לאהבת התוכחה, כמובא במסכת תמיד (כח, א): "תניא, רבי אומר: איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם - יאהב את התוכחות, שכל זמן שתוכחות בעולם, נחת רוח באה לעולם, טובה וברכה באין לעולם ורעה מסתלקת מן העולם, שנאמר (משלי כד): ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב" - אך אנחנו נתרכז להלן בעיקר על אופן אמירת ונתינת תוכחה.

מצוות תוכחה, מטבע הדברים, היא בין המצוות הקשות לקיום, לא קל לבוא לאדם להוכיחו על עוול שביצע בכפו, לעתים קרובות התחושה שלנו היא 'מי אנחנו שנוכיח את זולתנו', תחושה זו קיימת כבר מימי חז"ל, כמו שאמר רבי טרפון (ערכין טז, ב): "תמה אני אם יש בדור הזה שמקבל תוכחה - אם אמר לו טול קיסם מבין עיניך, אמר לו טול קורה מבין עיניך", אבל בכל זאת מצוות התוכחה חובה היא, ומשום כך היא גם ברת ביצוע, וכפי שהגמ' שם ממשיכה "ואמר רבי יוחנן בן נורי, מעיד אני עלי שמים וארץ שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי, שהייתי קובל עליו לפני רבן שמעון ברבי, וכל שכן שהוספתי בו אהבה, לקיים מה שנאמר "אל תוכח לץ פן יִשְׁנֹאֲךָ הוֹכַח לְחֶכְמְךָ וְיִאָהֲבֶךָ" (משלי ט ח).

אמנם, אף שהמצווה לא קלה לקיום, אבל כשהיא נובעת מתוך אהבה ניכרת, ובתנאים שקבעו חז"ל, התוכחה בהחלט אפשרית ואפילו אפקטיבית, וכפי שחז"ל אמרו (בראשית רבה, נד, ג) ש"כל אהבה שאין עמה תוכחה, אינה אהבה", התוכחה היא חלק מאהבת הזולת, בבחינת 'אשר יאהב יוכיח', ואף מביאה לידי שלום ולידי אהבה: "אמר רב יוסי בר חנינא: התוכחה מביאה לידי אהבה, שנאמר (משלי ט) 'הוכח לחכם ויאהבך'.

[הפוסקים דנו באריכות לתווך ולהגדיר מתי נוהגת מצות תוכחה ומתי לא, בגמרא (ביצה ל, א) מובא שיש מצב הפטור מחובת תוכחה בשל הכלל ש"מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים", אם התוכחה לא תישמע, ורק תגרום לעבריינין לעבור על האיסור בזדון, אזי טובה השתיקה מהתוכחה, גם דנו איך ליישב מצות תוכחה עם הנאמר בגמרא (יבמות סה ע"ב), שאין לאדם לומר דבר שאינו נשמע, "אמר רבי אילעא משום ר' אלעזר בר' שמעון: כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע. רבי אבא אומר: חובה, שנאמר: 'אל תוכח לץ פן ישנאך, הוכח לחכם ויאהבך' (משלי ט, ח)", אם כן, איך ייתכן שחייב אדם להוכיח את חברו, אפילו כשיודע שלא ישמע לו? וצריכים ללמוד היטב את הלכות תוכחה בכדי להכיר ולידע איך ליישם - כדאי מאוד לעיין וללמוד שוע"ר או"ח סימן קנו וסימן תר"ח, קחנו משם, וראוי להלמד כשיעור בפני עצמו]

ב. "לא-תשנא את-אחיך בלבבך הוכח תוכיח את-עמיתך ולא-תשא עליו חטא" (ויקרא יט יז), מכאן למדו חז"ל (ערכין טז): שהרואה בחברו דבר מגונה, חייב להוכיחו, הלאו של 'נשיאת חטא' מפרשים חז"ל (ערכין יז, ב) כהגבלה על חובת תוכחה, היינו אמנם אדם חייב להוכיח את חברו, אבל אין להוכיחו במקום שהתוכחה תגרום לו בושה וכלימה. [מקור נוסף לחובת תוכחה הוא מדברי הנביא עלי לחנה "ויאמר אליה עלי עד מתי תשתכרין הסירי את יינה מעליך". (שמואל א א יד), מכאן קבע רבי אלעזר שהרואה בחברו דבר שאינו הגון צריך להוכיחו - ברכות לא. לא:].

בעקבות דברי הפסוק ודברי חז"ל, פסק הרמב"ם (הלכות דעות פרק ו הלכה ו): "כְּשִׁיחָטָא אִישׁ לְאִישׁ לֹא יִשְׁטַמְנוּ וְיִשְׁתְּקוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּרָשָׁעִים (שמואל ב יג-כב) 'וְלֹא דָבַר אֲבָשָׁלוֹם אֶת אֲמֹנֹן מֵאוֹמֶה לְמַרְעֵ וְעַד טוֹב כִּי שָׁנָא אֲבָשָׁלוֹם אֶת אֲמֹנֹן, אֲלֵא מִצָּוָה עָלָיו לְהוֹדִיעֹו וְלֹאמַר לוֹ לְמָה עָשִׂיתָ לִּי כֹךְ וְכֹךְ וְלְמָה חָטָאתָ לִּי בְּדַבַּר פְּלוֹנִי. שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט-יז) 'הוֹכַח תוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ'".

היינו, מטרת מצות תוכחה היא גם לשחרר את הצער והעגמת נפש שיש לך על חברך המוליך - באופן טבעי - לשנאה מתפתחת, לאיך ב'שיחת תוכחה' יכול להתברר שהחבר בכלל לא חשב ולא ניסה לצערך, וכפי שמפרש בספר 'בכור שור על הפסוק "לא תשנא את אחיך בלבבך: שאם יעשה לך אחיך דבר שקשה בעיניך, לא תשנאו בתוך לבבך, אלא הוכיחו ואמור לו: למה עשית לי כזאת? שמא לא נתכון למה שאתה סבור, או נאנס, או שום טעם יש בדבר שיאמר לך, ומתוך כך תדע שלא עשה עמך שלא כהוגן".

הלכה זו: הוֹאָה חֲבֵרוֹ שְׁחָטָא או שְׁהֵלַךְ בְּדַרְךָ לֹא טוֹבָה מִצָּוָה לְהַחֲזִירוֹ לְמוֹטָב, וְלְהוֹדִיעֹו שֶׁהוּא חוֹטָא עַל עֲצֻמוֹ בְּמַעֲשָׂיו הָרָעִים שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט-יז) 'הוֹכַח תוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ'. ואם קבל ממנו מוטב, ואם לאו יוכיחו פעם שְׁנֵיהֶם וְשְׁלִישִׁית. וְכֵן תְּמִיד חַיֵּב אָדָם לְהוֹכִיחוֹ עַד שִׁכְחֵהוּ הַחוֹטָא וְיֹאמַר לוֹ אֵינִי שׁוֹמֵעַ...".

למדנו מדברי הרמב"ם שמצות 'תוכחה' כוללת שני מצבים (1) 'בין אדם לחבירו' - להוכיח חבר שפגע בך 'יחטא איש לאיש' (2) 'בין אדם למקום' - להוכיח חבר 'שחטא או שהלך בדרך לא טובה'.

ומכאן הקשר להמשך הכתוב באיסור 'לא תשא' כתב הרמב"ם (שם ה"ח) "המוכיח את חברו, תחלה לא ידבר לו קשות עד שיקלימו שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט יז) "וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא", כִּי אָמְרוּ חֲכָמִים יְכוֹל אֶתְּהָ מוֹכִיחוֹ וּפְנִי מִשְׁתַּנּוֹת תִּלְמּוּד לֹאמַר וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא. מִכָּאן שֶׁאִסוּר לְאָדָם לְהַכְלִים אֶת יִשְׂרָאֵל וְכָל שָׂפָן בְּרַבִּים".

ג. בלימוד הפסוקים הנ"ל עם מפרשיו נגלה לפחות ששה תנאים ב'אופן' בדרך וצורת התוכחה, ובלי זאת יתכן שיצא שזכרו בהפסדו ולא מצווה יקיים, אלא איסור חמור של "ולא תשא עליו חטא", ומיניה נגיע לתנאי השביעי וכל השביעי חביבין חידוש מקורי מתורתו של הרבי ל"תוכחה מוצלחת".

א המקום הנכון: רש"י מסביר את הפסוק "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא" שפירושו "לא תלבין את פניו בְּרַבִּים", היינו ליזהר שלא תחטא על שהוכחת אותו ברבים, ולכן תמתין להזדמנות שתהיו לבד ואז יוכיחו "בארבע עיניים".

ובאמת זו גמ' ערוכה (סנהדרין קא ע"ב): אמר רבי יוחנן מפני מה זכה ירבעם למלכות, מפני שהוכיח את שלמה, ומפני מה נענש, מפני שהוכיחו ברבים שנאמר: "וְזֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר הָרִים יָד בְּמֶלֶךְ שְׁלֹמֹה, בְּנֵה אֶת הַמְּלֹא סָגַר אֶת פְּרִיץ עִיר דָּוִד אָבִיו" (מלכים א יא כז) אמר לו, דוד אביך פרץ פרצות בחומה כדי שיעלו ישראל לרגל, ואתה גדרת אותם כדי לעשות אנגריא לבת פרעה. והוא מה שכתב הרמב"ם (שם) "המוכיח את חברו. בין בְּדָבָרִים שְׁבִינֵי לְבִינו. בין בְּדָבָרִים שְׁבִינֵי לְבִין הַמְּקוֹם. צָרִיךְ לְהוֹכִיחוֹ בֵּינו לְבִין עֲצֻמוֹ".

[אולם יש להעיר, בשוע"ר (סימן קנו ס"ח) חילק להלכה בין עבירות שבין אדם לחברו, לבין איסורים שבין אדם למקום, ועוד כתב לחלק בין עבירה שבסתר לבין עבירה שבגלוי, שלפעמים כן מוכיחים בפרסום, ואכמ"ל]

ב מעשה כמו שהוא: החד"א מפרש את הפסוק "ולא תשא עליו חטא" – תשא מלשון 'הרמה', כלומר אל תרים ותגביה עליו חטאו, שלא תגדיל את החטא שלו, אלא הוכח אותו על המעשה כפי שהוא! וכה כתב בספרו 'נחל קדומים' (עה"פ): "ואחר זמן רב בא לידי פירוש התורה כ"י להקדוש רבינו שלמה אסתרוב ז"ל ושם ראיתי.. ועוד פירש ולא תשא עליו חטא שלא יגביה לו החטא, ויאמר לו כמה גדול חטאתך כמה כבד עונך, כי

יכבדו עליו דבריך ויטעון נגדך, אבל יאמר לו דרך אהבה, אחי מדומני ששגית בזה וכיוצא דברים רכים ולשון חיבה וכבוד כדי שיתקבל". וברמז עד"ז כותב 'הדרש והעיון': הוכח תוכיח את עמיתך, שאם תראה את חבריך חוטא ועושה דבר רע, דבר אל לבו והוכיחו למונעו מזה, ואל תשא עליו חטא, כלומר אל תגביה עליו החטא, לומר שהוא מאלה שהפשע כבר גבוה מהם, ולא תועיל לו התוכחה, כי אין לומר נואש לשום חוטא, וגם הפושע היותר גדול יש רגעים בחייו שבהם יראה אור, וכברקים יתנצצו בשכלו קווי מחשבות טובות והרהורים טובים, ויוכל להיות שאז יבואו אליו דברי המוכיח ויעשו פרי לטובה".

בדרך צחות, שמעתי פעם פירוש מאמר הידוע "ליצנות אחת דוחה מאה תוכחות" - אם תוכיח אדם 'מאה תוכחות' עלול הדבר להפוך ל'ליצנות אחת' גדולה בעיני האדם...

ג) בעדינות ואיכפתיות: כדברי הרמב"ם (שם): "וידבר לו בנחת ובגלשון רכה ויודיעו שְׁאִינוֹ אוֹמֵר לוֹ אֶלָּא לְטוֹבָתוֹ לְהַבְיֹאוֹ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא", וכמו שכתוב בגמרא (שבת לד ע"א): אמר רבה בר רב הונא אע"ג דאמור רבנן שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה, עשרתם, ערבתם, הדליקו את הנר, צריך למימרינהו בניחותא (לומר בנחת) כי היכי דליקבלינהו מיניה (על מנת שיקבלו ממנו), רואים שעל מנת שתתקבל התוכחה אחד התנאים לזה הוא לומר את הדברים בנחת.

וכך מפרש הכלי יקר: "וסמך למצות התוכחה פסוק 'לא תשנא אחיך בלבבך', כי בזמן שהאהבה מצויה בישראל, כל אחד בטובתו של חברו חפץ, ועל כן הוא מוכיחו שלא ישל בעבירה, אבל בזמן ששונאים זה לזה, לעולם אינו מוכיחו, ואדרבה הוא מחניפו לאמר כשורה עשית ולא פעלת און, וכל כוונתו להדיח עליו הרעה, לפי שהוא שמח במפלתו".

בספר בעש"ט על התורה (פרשתינו אות טז) מעיד על דברים "שאמר הוותיק איש אלוהי הריב"ש לצדיק אחד בדורו שהיה מוכיח לרבים, ואמר לו: איך אתה יודע להוכיח, כשכל ימיך אינך יודע מהחטא וגם אינך מעורב עם הבריות שתדע מהחטאים שלהם". (וראה בהערה לשם משל נפלא להמחיש את הדברים).

הדבר מרומז בכתוב "הוכח תוכיח את עמיתך" – את מי שאתה בצוותא עמו ואיתו, אדם הדומה לך. ומוסיפים מפרשים: בשעה שאתה בא להוכיח אדם מישראל, עליך לפנות אליו בלשון 'עמיתך', כאל חבר וידיד, בשפה רכה ובדרכי נועם. אם לא-כן, לא תהיה לדבריך כל השפעה עליו, תוכחה מועילה רק אם באה מלב אוהב, התורה מקדימה 'לא תשנא את אחיך בלבבך' לפני הציווי 'הוכח תוכיח' כתנאי קודם למעשה, וכדברי אדמו"ר הרי"צ נ"ע (אג"ק חלק ב עמ' תעה) "טרם שמוכיחים את מי שהוא צריך המוכיח להרחיק מעצמו כל ענין ודבר שיכול לשאת עליו חותם של התרגשות, ולכן אומר ולא תשנא את אחיך בלבבך, כלומר בפנימיותך, שלא יהיה למוכיח שום רגש שאינה אהבה, ורק אז יוכל להיות הוכח תוכיח".

ד) תוכיח את עצמך תחלה: כותב אדמו"ר הרי"צ נ"ע (בליקוטי דיבורים ח"א ליקוט ד אות יא): כשם שיש חולי הגוף, כך יש חולי הנפש. בחולי הגוף הרופא יכול להצליח רק כאשר הוא עצמו נזהר ונשמר מהדברים שעליהם הוא ממליץ, כך גם הצלחת התוכחה יכולה להיות רק כאשר האדם מוכיח את עצמו תחילה, וכן פירש ה'צמח צדק' "הוכח תוכיח" הוא כמו "המול ימול" (בראשית יז, יג), כשם שבמצוות המילה דרשו חז"ל (מנחות מב, א): "המול ימול – המל (מי ששייך במילה) ימול", כן גם בתוכחה, תחילה עליך להוכיח את עצמך ולאחר מכן תוכל להוכיח את עמיתך.

ב'היום יום' (כו אייר מאג"ק הרי"צ הנ"ל) כותב "קודם ציווי 'הוכח תוכיח', כתיב 'ולא תשנא את אחיך', ואחרי זה כתיב 'ולא תשא עליו חטא', שאם לא פעלה ההוכחה, בוודאי אתה האשם, שלא היו דברים היוצאים מן הלב".

לפעמים ההצלחה בתוכחה הוא שאדם מוכיח את עצמו בדרך שגם השני ישמע זאת, ועל-ידי כך ישנה את דרכו. וכך מסופר על הצדיק רבי זושא מאניפולי שכאשר היה זקוק להוכיח יהודי מישראל, היה נעמד לידו ומתחיל להוכיח את עצמו בקולי קולות: "זושא, זושא. מה יהיה איתך? שוב פעם זלזלת בנטילת ידיים לסעודה? דיברת לשון הרע על יהודי, לא דנת את חברך לכף זכות...". וכך היה מונה את העבירות "שלו", כשבעצם, היו אלו העבירות של הניצב לצידו. פעולה זו גרמה לשומעים להתעורר ולשוב בתשובה מכל העוונות שהיו בידם - אף שאצל רבי זושא הסיבה היתה כנראה שלא יתביישו מהתוכחה אם תאמר ברבים - הרי בכל זאת גם אצלנו, טרם שנוכיח את החבר, כדאי לבדוק היטב בלבנו האם איננו נגועים בעצמנו בבעיה שראינו אצל השני...!?

[רעיון דומה מובא בשם הבעש"ט בספר 'בעל שם טוב על התורה' על פרשתנו עמ' קיב]

ה) הגביו לפני שתוכיחו: שלמה המלך אמר בחכמתו "אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך" (משלי ט ח) השל"ה (פרשת מסעי) למד מפסוק זה כלל גדול במצות תוכחה וז"ל "כשאתה רוצה להוכיח את אחד אל תאמר לו כך וכך אתה גרוע, כי אז ישנאך ולא ישמע לדבריך, וזה שאמר 'אל תוכח לץ' שלא תוכיח אותו בדרך זלזול לומר לץ אתה, רק אדרבה תאמר לו חכם אתה, ואם כן חרפה היא לאיש כמוך לעשות כה וכה, וזה 'הוכח לחכם' כלומר תעשנו לך לחכם, 'אז יאהבך' וישמע לקול דבריך ויקבל מוסר".

כאשר אתה מוכיח את עמיתך, אל תאמר לו רק את חסרונותיו, כי אז ישנאך ולא ישמע לדבריך. והיינו "אל תוכח לץ" - אל תוכיח אותו באופן שמשפילו אלא אדרבה באופן שאתה מגביו, בלשון הרבי מהר"ש (ראה ספר השיחות קיץ ת"ש עמ' 140) "בלשון היהודי הרגיל אומרים לעתים קרובות: זה מתאים וזה לא מתאים - "דאס פאסט און דאס פאסט נישט" - למהות אדם זה מתאים לעשות כך ולאדם אחר לא מתאים לעשות כך", וראה שם 'רשימה' מפורטת של דברים מה מתאים ומה לא מתאים. וכך גם בתוכחה הגישה היא "לא מתאים, - "עס פאסט נישט" - לגודל מעלותיך...

ו) הזמן הנכון: בהתחלת פרשת דברים (א,ג) מביא רש"י מהספרי, מדוע משה רבינו בוחר להוכיח את בני ישראל לפני מותו, וז"ל: "ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש, מלמד שלא הוכיחן אלא סמוך למיתה; ממי למד? מי עקב, שלא הוכיח את בניו אלא סמוך למיתה, אמר, ראובן בני אני אומר לך מפני מה לא הוכחתם כל השנים הללו, כדי שלא תניחני ותלך ותדבק בעשו אחי; ומפני ארבעה דברים אין מוכיחין את האדם אלא סמוך למיתה, כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו, ושלל יהא חברו רואה ומתבייש ממנו, כו' כדאיתא בספרי. וכן הושיע לא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתה, וכן שמואל שמואל א י"ב), "הנני ענו בי", וכן דוד את שלמה בנו" (מלכים א ב')

'כמה הלכתא גברותא' ניתן ללמוד מדברי רש"י אלו, נקודות חשובות ויסודיות בבואנו לתכנן את העיתוי הנכון לתוכחה:

1) תבדוק האופציות: משה למד מדברי יעקב לבנו ראובן, דברים שנאמרים בסגנון תשובה לשאלה: "מפני מה לא הוכחתם?" ותשובת יעקב היא: "כדי שלא תניחני, ותלך ותדבק בעשו אחי". חששו של יעקב נבע מן הידיעה כי לפעמים, במקום להתמודד מול התוכחה, מעדיף המוכח לפרוק עול לחלוטין, אולי גם "להעניש" את מוכיחו, כמה המוכיח צריך ליזהר ולבדוק באם יש איזה 'עשיו' הממתין לבנו או חברו בחוץ, ואז התוכחה תהפוך לא רלוונטית בלשון המעטה, ובשביל זה יעקב ממתין וכביכול מתאפק מלהוכיח את ראובן כל אותם שנים ומשה ממתין מלהוכיח את ישראל, הכל בגלל החשש "שמא תעזביני"...

2) כבודו של מקבל התוכחה: "שלא יהא חבירו רואה ומתבייש ממנו" - טבעה של התוכחה שהיא מרחיקה את מי שמוכיחים אותו מן המוכיח עקב בושותו, ונמצא שהפסדה של התוכחה גדול משכרה, שהרי במקום לקרב את האדם היא מרחיקתו ממנו, תמתין עם ה'תוכחה' עד שתהיה בטוח שהחבר הוא 'כלי לקבלה', מה שגרם ליעקב להמתין זמן רב עם תוכחתו, היה כבודו של ראובן, כבודו של מקבל התוכחה, להסתובב בחברת האדם שהוכיח אותו - זו לא תחושה נעימה, לא נעים להרגיש כמו 'מטופל' הזקוק לטיפול, ולכן יעקב ומשה ממתנים עד סמוך לפטירתם על מנת שבניו ותלמידיו לא יתביישו להישיר אליו מבט לאחר התוכחה, זו תוכחה אמיתית שכל כולה נועדה עבור הזולת.

3) דרוש בטובתו: הסיבה שמשה מוכיח את ישראל רק "אחרי הכותו את סיחון מלך חשבון", ולא לפני כן, מלמדת מיהו הראוי להוכיח תוכחה המתקבלת על הלב. וכפי שרש"י (שם, ד) כותב בשם הספרי: "אחרי הכתו. אמר משה אם אני מוכיחם קדם שיכנסו לקצה הארץ, יאמרו: מה לזה עלינו? מה הטיב לנו? אינו בא אלא לקנות ולמצא עלה, שאין בו כח להכניסנו לארץ, לפיכך המתין עד שהפיל סיחון ועוג לפניהם והורישם את ארצם ואחר כך הוכיחן".

משה רבינו הוכיח בדיוק ברגע הנכון, לאחר שהראה שה' מוביל אותם לניצחונות גדולים, הוא העיתוי שבו בחר משה רבינו להוכיח את ישראל: "אחרי הכתו את סיחון מלך האמרי אשר יושב בחשבון ואת עוג מלך הבשן אשר יושב בעשתרת בארבעי" (דברים א ד), אחרי שמשה היכה את סיחון ועוג, הוא ניצל את ההזדמנות שיש את חינו בעיני העם, כך הדברים יתקבלו ביתר שאת ורק אז הוכיחם, ואכן הם קיבלו את המוסר באהבה.

ד. לימוד זכות: כאן אנו מגיעים לתנאי השביעי ובו יסוד חשוב מאוד לקיום מצוה זו, התוכחה צריכה להיאמר עם 'לימוד זכות' עבור האדם הזקוק לתוכחה, הן כדי להדריך אותו בדרך הישר, והן כדי לתת לו את הכוחות לפעול ולהצליח בהם, ולהבנת הדברים נשוב להתחלת פרשת דברים, שם בתוכחה של משה רבינו לעם ישראל, הוא מונה בפניהם את המקומות בהם הכעיסו את הקב"ה לאורך השנים, מאז צאתם ממצרים.

אך למרות שאלו הם דברי תוכחה, משה רבינו לא מפרט במפורש את הנהגתם השלילית, אלא כהגדרתו של רש"י על הפסוק: "סתם את הדברים, והזכיר ברמז – מפני כבודן של ישראל". משה רבינו חס על כבודם של ישראל, ולא מתאר במפורש במה הם הכעיסו את הקב"ה, אלא מרמז זאת.

התורה כותבת מה הם הרמזים שמשה רבינו אמר: "במדבר, בערבה, מול סוף, בין פארן ובין תופל ולבן, וחצרות, ודי זהב". למרות שרשימה זו נראית כמו ציון מקומות על מפת מסלול הליכת עם ישראל במשך השנים, כותב רש"י (מדברי רבי יוחנן): "חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו 'תופל ולבן'. כמו כן, אין מקום ששמו הוא 'די-זהב', השמות הללו הינם רמזים, שמות-קוד, לחטאים שונים של עם ישראל, ולמרות שמחד, משה רבינו מוכיח אותם, אבל מאידך הוא חס על 'כבודן של ישראל', ולא מורה באצבע על מעשיהם השליליים, אלא רק אומר אותם במרומז.

רש"י בביאורו על הפסוקים מסביר מה הם הרמזים של משה רבינו, הוא מפענח את הרמזים הללו:

"במדבר" – לא במדבר היו, אלא בערבות מואב. ומהו "במדבר", אלא בשביל מה שהכעיסוהו במדבר, שאמרו "מי יתן מותנו וגו'." "בערבה" – בשביל הערבה, שחטאו בבעל פעור בשטים, בערבות מואב. "מול סוף" – על מה שהמרו בים סוף, בבואם לים סוף, שאמרו "המבלי אין קברים במצרים". וכן בנסעם מתוך הים, שנאמר "וימרו על ים בים סוף". "בין פארן ובין תופל ולבן" – הוכיח על הדברים שתפלו על המן שהוא לבן, שאמרו "ונפשנו קצה בלחם הקלוקל". ועל מה שעשו במדבר פארן על ידי המרגלים. "וחצרות" – במחלוקתו של קורח.. "ודי זהב" – הוכיח על העגל שעשו בשביל רוב זהב שהיה להם, שנאמר "וכסף הרביתי להם, וזהב עשו לבעל".

דבר ראשון לומדים מכאן, שבבואנו להוכיח את חברנו ולבקר את דרכו, חובה עלינו לחשוב למרחוק: מה תהיה תוצאת דיבורנו? חיובית, או חלילה לא, ולהקפיד להוכיח את החבר ברמז, בלשון עדינה, וכבר אמרו שתוכחה היא כמו דקירה בבדיקת דם, וכותב אדמו"ר הרי"צ נ"ע (אג"ק חלק ג עמ' רצב) אודות תביעות מהמשתתפים בהתוועדויות שיטיבו הנהגותיהם ודרכיהם "וכל התביעות הללו אף שהנה באות מתוך אהבה פנימית וחיבה יתירה, מ"מ הנה על הרוב באות הנה באופן של דקירה, בדוגמת דבר, המחט לזרוק סמי מרפא בגוף, כי כוונת זריקת סמי המרפא היא תכלית הטוב, ומ"מ באה על ידי דקירה.

וקודם הדקירה הנה לבד זאת שצריכים לנקות את המחט שתהיה נקיה בתכלית, הנה עוד זאת שצריכים לכבס מקום הדקירה, שלא יהיה אבק קל אפילו, אשר אם אין שומרים על תנאים אלו לא זו בלבד שמאבדים תועלת הרפואה, אלא עוד זאת ח"ו, הדבר כרוך בסכנת נפשות... סמי המרפא של התוועדויות אנ"ש באים ע"י דקירה, היינו בנוסח של תביעה, ובהכרח הדבר כי המחט תהיה נקיה, ומקום הדקירה יהיה מכובס בדבר השורף כל אבק דרפס וטיט".

וכן כותב ב'היום יום' (כב אלול) "תורת החסידות דורשת, כי תחילה להוכחה צריכים להסיר הצפרנים, ניט שטעכין זיך [לא לדקור], כי בטופראה אחידן [הקליפות נאחזות בצפרנים], יעדער שטאך איז [כל דקירה היא] קליפה וסטרא אחרא" ועיי"ש בהמשך וראה אג"ק אדמו"ר הרי"צ נ"ע ח"ד עמ' יד.

ה. הרבי (לקו"ש חלק יד דברים א) מפרש שמתוך עיון בפירוש רש"י עולה, שלא זו בלבד שמשה רבינו העלים את החטאים מלהזכירם במפורש, אלא לאור הדיוק בדבריו של רש"י - משה רבינו גם מלמד זכות על עם ישראל, שעם ישראל לא היה אשם לגמרי באותם החטאים, הוא מקטין את חומרתן.

"במדבר" – כותב רש"י: "בשביל מה שהכעיסוהו בדמבר שאמרו "מי יתן מותנו". מכך שמשה רבינו לא מציין את המיקום המדוייק בו התרחשו הדברים, "מדבר סין אשר בין אילים ובין סיני", כמובא בפרשת בשלח (טז),

א), אלא הוא מגדיר את המקום בהגדרה כוללנית, "במדבר" - בכך הוא מלמד זכות על טענת עם ישראל "מי יתן מותנו".

התורה מגדירה את ה"מדבר", כמקום שהוא "מדבר הגדול והנורא, נחש שרף ועקרב, וצמאון אשר אין מים" (עקב ח, טו), השהות במקום שכזה הינה ניסיון גדול וקשה, כך שאין להאשים את ישראל על תלונתם "מי יתן מותנו".

"בערבה" – כותב רש"י: "בשביל הערבה שחטאו בבעל פעור בשטים בערבות מואב". למרות ש"ערבות מואב" התפרסה על שטח רחב "מבית הישימות עד אבל השטים", משה רבינו לא אומר שהם הכעיסו את הקב"ה "בשטים", אלא הוא אומר "בערבה", כי בכך הוא מלמד עליהם זכות:

"בערבה" בבי"ת קמוצה (הבאה במקום ה"א הידיעה), מבטאת "הערבה הידועה", ערבות מואב. השם "מואב" ניתן על ידי הבת הלא צנועה של לוט, "זו שלא היתה צנועה, פרסמה שמאביה הוא", הנהגה זו של הסבתא בימי לוט ואברהם, לא השתנתה גם אצל צאצאיה בימי משה רבינו. חטא בעל פעור הוא תוצאה של התנהגות הפרוצה של בנות מואב - כך שהניסיון בו עמדו ישראל היה גדול ביותר.

יתרה מזו, המדרש אומר (במדבר רבה כ, כב) "יש מעינות שמגדלין גיבורים .. ויש שטופין בזימה, ומעין שיטים של זנות הי". כך שלא רק תושבי המקום היו שליליים, אלא גם המקום עצמו גרם לכך.

"מול סוף" – כותב רש"י: "על מה שהמרו על ים סוף בבואם לים סוף, שאמרו "המבלי אין קברים במצרים", וכן בנסעם מתוך הים". בדבריו אלו מבטא רש"י את מצבם של עם ישראל בבואם לים סוף. לא היתה להם כל אפשרות הצלה בדרך הטבע, הים לפניהם, המצרים מאחוריהם, כך שהם שאלו "המבלי אין קברים במצרים". גם בנסעם מתוך הים, העיסוק שלהם בליקוט ביזת הים, "וימרו על הים בים סוף", לא נבע מתוך רצון אישי שלהם, אלא היה זה מתוך מטרה לממש את רצונו של הקב"ה לאסוף את ביזם הים שהותירו המצריים.

"בין פארן" - כותב רש"י: "על מה שעשו במדבר פארן על ידי המרגלים". רש"י לא כותב "על מה שעשו בחטא המרגלים", אלא הוא מדגיש "על ידי המרגלים", המרגלים הם אלו שהסיתו את עם ישראל לחטא, החטא היה "על ידם", ולולא ההסתה הזו לא היו חוטאים בחטא זה.

"ובין תופל ולבן" – כותב רש"י: "שתפלו על המן שהוא לבן". בדבריו הוא מציין את צבע המן, "לבן", כי בכך יש לימוד זכות על עם ישראל. הצבע הלבן הוא צבע חלק ומופשט, ודבר מופשט קשה להגדירו ולתת לו תחומים. כך גם המן, לא ראו בו צבע מסויים או הגדרה של טעם. למרות שאמנם היו בו כל הטעמים, אבל הדבר לא היה נראה, גלוי לעין. היה זה כאכילת העיוור "שאינו רואה ואוכל", כדברי חז"ל (יומא עד), כך שזו היתה הסיבה לתלונתם, "תפלו על המן", שנבע כתוצאה מכך "שהוא לבן".

"וחצרות" – כותב רש"י: "במחלוקתו של קרח". בכך הוא מדגיש שהמחלוקת היתה שלו, "של קרח", ולא של עם ישראל. קרח היה זה שהסית ופיתה אותם, וכדברי משה רבינו "האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף" (קרח טז, כב), אבל עם ישראל לא חטא מצד עצמו.

"ודי זהב" – כותב רש"י: " הוכיחן על העגל שעשו בשביל רוב זהב שהיה להם, שנאמר "וכסף הרביתי להם, וזהב עשו לבעל". חטא העגל נבע, לא כל כך בגלל עם ישראל, אלא כתוצאה מ"רוב זהב שהיה להם", מכך שהקב"ה עצמו הוא זה שהציף אותם בזהב. "וכסף הרביתי להם", הקב"ה הוא זה שהרבה להם ממון.

כל אותם מקומות עליהם משה רבינו מוכיח את עם ישראל - בד בבד עם התוכחה הוא (א) מעלים את החטא ואינו מציין אותו במפורש, (ב) מקטין את חומרת העבירה. ו'מלמד זכות' עליהם שהדברים לא נעשו מתוך כוונת זדון, אלא נבעו בשל סיבות צדדיות ולא לגמרי באשמת עם ישראל.

1. בעומק יותר, ה'לימוד זכות' הוא לא רק לסייע ולהצילם מעונש, אלא זה גופא התוכחה המוצלחת שמביאה לשינוי בהנהגת האדם, ויובן זה בהקדים המבואר בלקו"ש (חלק כ"ז אמור א ס"ו) אודות דברי המשנה (אבות פ"א מ"ו) "והוי דן את כל האדם לכף זכות" שפירושו הוא כשרואים אדם עושה משהו שלא כדבעי, אז הלימוד זכות הוא למצוא סיבה שאין זה אשמתו של זה שנכשל בדבר לא טוב,

היינו אף שברור שנעשתה עבירה, עכ"פ צריכים לדון אותו לכף זכות, למצוא טעם ולימוד זכות שלא היה אשם בזה, ובזה ממעטים את העונש והאשמה מהחוטא.

אבל מוסיף הרבי שאופן הנ"ל רק מבטל החובה, אבל עדיין אין הוא זכות, ולכן מבאר בעומק יותר, ש'כף זכות' הוא כפשטות לשונו - זך מלשון 'זכויות', והיינו שרואים יהודי שהקב"ה העמיד אתו עם נסיונות גדולים, זהו גופא ראייה שהיהודי ההוא קיבל כוחות עצומים לעמוד נגד אותם הנסיונות, והלימוד זכות זה לא רק כדי לא להאשים אותו, אלא אדרבא, להדגיש את הזכות והמעלה שלו, שדווקא לו ניתנו כוחות שיוכל לעמוד נגד אותם נסיונות קשים, וכשמלמדים עליו זכות אכן מגלים את הכוחות הנעלמים אצל, כך שבהמשך אכן יוכל לעמוד נגד הנסיונות. עיי"ש בשיחה.

היינו שיש שני הגדרות שונות בלימוד זכות: א) להקל על האדם ולהוריד את האשמה ממנו, ב) לגלות שיש לו כוחות שיכול לעמוד ולהתגבר נגד נסיונות במצבים כאלו בעתיד, והיינו שהופכים המצב עצמו והתוכחה לשמש כזכות עבורו.

ז. לכאורה ניתן לראות דברים אלו גם בדברי הרמב"ם שהזכרנו לעיל בהגדרת מצות התוכחה, שכותב: "כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק... אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו למה עשית לי כך וכך ולמה חטאת לי בדבר פלוני שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך", הרי מקדים לנו הרמב"ם שמטרת מצות התוכחה היא לוודא שאדם לא ישנא את חברו על עוולה שההוא גרם לו, ואדרבה עצם תוכחתו ודיבורו אליו אודות מעשה הרע שעשה לו, יגרום לשלילת השנאה והמשטמה ביניהם, וזהו מטרת התוכחה לקרב בין המוכיח למקבל התוכחה. וגם בספר החינוך (מ"ע רל"ט) כותב "משרשי המצוה לפי שיש בזה שלום וטובה בין אנשים, כי כשיחטא איש לאיש ויוכיחו במסתרים, יתנצל לפניו ויקבל התנצלותו וישלים עמו, ואם לא יוכיחו ישטמנו בלבו ויזיק אליו לפי שעה או לזמן מן הזמנים כמו שנאמר ברשעים ולא דבר אבשלום עם אמנון וגו', וכל דרכי התורה דרכי נועם ונתיבותיה שלום".

היינו, מטרת התוכחה היא להביא לידי קירוב בין המוכיח והמקבל תוכחה, כמו כן בתוכחה אודות עבירות שבין אדם למקום, המטרה היא לגרום לו להתקרב בעבודתו להקב"ה וכפשוטו. וזה מה שממשיך בהלכה ז' "הרואה חברו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך". מטרת התוכחה היא לא רק להודיעו ולהוכיחו על מעשיו אלא "להחזירו למוטב", להביא למצב שע"י התוכחה האדם יתקרב ויחזור להתנהג טוב, וזה נפעל על ידי הלימוד זכות כנ"ל, שמגלה לו על הכוחות שניתנו לו מאת הקב"ה לעמוד נגד נסיונות אלו, בזה ודאי יקיים "הוכח לחכם ויִאָהֲבֶךָ".

וכשם ש"לא חרבה ירושלים אלא שלא הוכיחו זה את זה" (שבת קיט ע"ב) כך נזכה בבנין ירושלים בגאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו בזה שנוכיח זה את זה בדרכי נועם ובדרכי שלום.

הפצת השיעור מכון נשמתא בית שמש – הרב יעקב יהודה שוורץ
לקבלת השיעור השבועי, ניתן לפנות
בוואטסאפ: 058-770-2424 באימייל bmc150770@gmail.com